

Open in app ↗

Medium

Search

Desi Stack · Following

★ Member-only story

Availability Heuristic

Original draft of an article in Marathi in the newspaper Sakal

3 min read · Just now

Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

Share

More

तिसरा मेंदू

डॉ. योगेश हरिभाऊ कुलकर्णी

नुकताच एक मोठा आणि अतिशय दुर्दैवी विमान अपघात झाला. विमानातील एक सोडून सर्वच मृत्युमुखी पडले. विमान जिथे कोसळले, तिथेही काहींचा मृत्यू झाला, अनेक जखमी झाले. हे सर्व पाहून, ऐकून मन विषण्ण होते. जीवन किती क्षणभंगुर आहे, याची जाणीव होते. याचा आणखी एक परिणाम म्हणजे आपल्याला विमान प्रवासाची तीव्र भीती वाटू शकते. तथापि, आकडेवारी पाहता, कार अपघातात मृत्यूची शक्यता विमान अपघातापेक्षा खूपच जास्त आहे. तरीही, विमान अपघाताची कल्पना अधिक भयावह वाटते. का?

या प्रश्नांचे उत्तर आहे 'अव्हेलेबिलिटी ह्युरिस्टिक' नावाच्या मेंदल मॉडल (मन:प्रारूप). अथवा विचारचिन्नामध्ये. मनातील विचारामध्ये 'हाजीर तो वजीर' या तत्त्वानुसार, नुकतेच आलेले विचार अधिक प्रभावी ठरतात. म्हणजेच या मॉडलचा महत्त्वाचा पैलू आहे, 'रिसेन्सी इफेक्ट'. याचा अर्थ, जे अलीकडे घडले, त्याचा आपल्या निर्णयावर अधिक प्रभाव पडतो. आपला मेंदू निर्णय घेताना नेहमी खोलवर विचार करत नाही. अनेकदा

ताजे स्मरण... निर्णयास कारण

लगेच आठवणीत येणाऱ्या गोष्टींवर आधारित निर्णय घेतो. 'हाजीर तो वजीर' हे विचारचिन्नाचे याचविषयी आहे. जे लक्षात ताजे असतं, ते प्रभाव टाकतं, पण ते आकडेवारीनुसार खरं असतंच असं नाही.

खरंतर हे मेंदल मॉडल ही एक मानसिक सवय आहे. एखादी घटना लक्षात राहिली की आपण समजतो ती फार महत्त्वाची आहे, नेहमीच घडत असणार. ती डोक्यात खोलवर रुजते आणि पुढचे निर्णय त्यावरच आधारित होतात. आपले मेंदू शक्यता (प्रोबॅबिलिटी) मोलत नाहीत, तर कधी काय ऐकले गेले, हे लक्षात ठेवतात. भारतासारख्या देशात, जिथे समाजमाध्यमांचा, कौटुंबिक चर्चेमध्ये आणि व्हॉट्सअॅप ग्रुप्समध्ये सतत काही ना काही ऐकायला मिळतं, तिथे अलीकडे ऐकलेल्या गोष्टींचा प्रभाव अधिक असतो. हा प्रभाव वैयक्तिक निवडींमरताच मर्यादित नसून, धोरणांवरही पडतो. त्याची काही उदाहरणे पाहूया.

निवडणुका काळाच्या बरोबरच आपो सर्व पक्षांकडून लोकप्रिय घोषणांची खेरातच सुरू होते. ती प्रलोभने समाज मनात ताजी असतानाच मत दिलं जात असल्याने फायदा होतो, ही यामागची अपेक्षा असते आणि अशातच आपोच्या चार वर्षांच्या

अपयशावर सहजपणे पांघरूण टाकता येते. कोविड काळात शेअर बाजार कोसळला होता, तेव्हा अनेकांनी घाबरून शेअर म्युच्युअल फंड विकले होते. कुणाला हे लक्षात आलं नाही की (अगदी खात्री देता येत नसली तरी) शेअर बाजार तसेच सेन्सेक्स हा सर्वसाधारणपणे दीर्घकाळात सातत्याने वाढत असतो. नवीकच्या काळातील मधळे वाचून निर्णय होतात, शुद्ध आकड्यांच्यावर, पुराव्याच्या माहितीवर (डेटा) नव्हे.

जाहिराती या सतत आपल्या डोळ्यासमोर दिसत असून कानावर पडत असल्याने, एखादी गोष्ट विकत घेताना त्या जाहिरातीचीच आठवण होऊन तेच उत्पादन विकत घेतले जाते; त्याच्या गुणधर्मांचा आभास करून नव्हे. आपल्याला कधी कधी त्रास होतो, चोड येते, पण तरीही त्या दाखवल्या जातात, कारण त्या नकारात्मक भावनेतही त्या लक्षात नक्की राहतात आणि याचा विक्रीसाठी फायदा होतो.

आयआयटी किंवा बिट्समधून शिकणारा एखादा विद्यार्थी कॉलेज सोडून स्टार्टअप करतो आणि यशस्वी होतो. ही कहाणी ऐकून अनेकजण नोकरी-शिक्षण सोडतात. पण यशस्वी उदाहरण मोजकीच असतात. बहुसंख्य अपयशी प्रयत्न

दिसत नाहीत. नामांकित विद्यार्थ्यांतील विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या कोट्यावधीच्या पगाराचे आकडे पाहून, पालक आपल्या आठवीतल्या मुलालाही जेईई क्लासला घालतात. मात्र त्या मुलाचा कल, बौद्धिक क्षमता आणि पुढचं वास्तव लक्षात घेतलं जात नाही.

या सगळ्या उदाहरणांमधून धोक्याची घंटा ऐकू येते, ती म्हणजे 'नवीकता' आणि 'महत्त्व' यात गोंधळ होण्याची शक्यता. 'अव्हेलेबिलिटी ह्युरिस्टिक' हे मॉडल हा धोका टाळायला शिकवतं. आपण नवीकच्या (पण क्वचित घडणाऱ्या) घटनांवर विश्वास ठेवतो आणि दररोज जीवघेण्या ठरणाऱ्या गोष्टी, जसं की प्रदूषण, मधुमेह, वेदरकार झपाट्याने यांकडे साफ दुर्लक्ष करतो.

मग यावर उपाय काय? यांबा आणि स्वतःला विचारा की ही गोष्ट खरंच सामान्य आहे का, की फक्त अलीकडे घडल्यामुळे लक्षात राहिली आहे? याबरील माहिती (डेटा) शोधा. भावनपेक्षा आकड्यांवर आणि पुराव्यावर विश्वास ठेवा. काही गृहितकं केली आहेत का ते तपासा. कारण जर असं नाही केलं, तर आपण आकाशातून कोसळणाऱ्या विमानाला घाबरू; पण आपल्याच पायाखालच्या रस्त्यातल्या खड्ड्याकडे दुर्लक्ष करू.

ताजे स्मरण...निर्णयास कारण

(मनात, हाजीर तो वजीर)

नुकताच एक मोठा आणि अतिशय दुर्दैवी विमान अपघात झाला. विमानातील एक सोडून सर्वच मृत्युमुखी पडले. विमान जिथे कोसळले, तिथेही काहींचा मृत्यू झाला, अनेक जखमी झाले. हे सर्व पाहून, ऐकून मन विषण्ण होते. जीवन किती क्षणभंगुर आहे, याची जाणीव होते. याचा आणखी एक परिणाम

म्हणजे आपल्याला विमान प्रवासाची तीव्र भीती वाटू शकते. तथापि, आकडेवारी पाहता, कार अपघातात मृत्यूची शक्यता विमान अपघातांपेक्षा खूपच जास्त आहे. तरीही, विमान अपघाताची कल्पना अधिक भयावह वाटते. का?

या प्रश्नाचं उत्तर आहे 'ॲव्हेलेबिलिटी ह्युरिस्टिक' नावाच्या मॅटल मॉडेल (मन:प्रारूप) अथवा विचारचित्रामध्ये. मनातील विचारांमध्ये 'हाजीर तो वजीर' या तत्त्वानुसार, नुकतेच आलेले विचार अधिक प्रभावी ठरतात. म्हणजेच या मॉडेलचा महत्त्वाचा पैलू आहे, 'रिसेन्सी इफेक्ट'. याचा अर्थ, जे अलीकडे घडलंय, त्याचा आपल्या निर्णयांवर अधिक प्रभाव पडतो. आपला मॅटल निर्णय घेताना नेहमी खोलवर विचार करत नाही. अनेकदा लगेच आठवणीत येणाऱ्या गोष्टींवर आधारित निर्णय घेतो. 'हाजीर तो वजीर' हे विचारचित्र याच विषयी आहे. जे लक्षात ताजं असतं, ते प्रभाव टाकतं, पण ते आकडेवारीनुसार खरं असतंच असं नाही.

खरंतर हे मॅटल मॉडेल ही एक मानसिक सवय आहे. एखादी घटना लक्षात राहिली की आपण समजतो ती फार महत्त्वाची आहे, नेहमीच घडत असणार. ती डोक्यात खोलवर रुजते आणि पुढचे निर्णय त्यावरच आधारित होतात. आपले मॅटल शक्यता (प्रोबॅबिलिटी) मोजत नाहीत, तर कधी काय ऐकले गेले, हे लक्षात ठेवतात. भभारतासारख्या देशात, जिथे सोशल मीडियावर, कौटुंबिक चर्चांमध्ये आणि व्हॉट्सअप मेसेजेसमधून सतत काही ना काही ऐकायला मिळतं, तिथे अलीकडे ऐकलेल्या गोष्टींचा प्रभाव अधिक असतो. हा प्रभाव वैयक्तिक निवडींपुरताच मर्यादित नसून, धोरणांवरही पडतो. त्याची काही उदाहरणे पाहूया.

निवडणुका काळाच्या थोडेच आधी सर्व पक्षांकडून लोकप्रिय घोषणांची खैरातच सुरू होते. ती प्रलोभने समाज मनात ताजी असतानाच मत दिलं जात असल्याने फायदा होतो ही यामागची अपेक्षा असते आणि अशात-हेने आधीच्या चारवर्षांच्या अपयशावर सहजपणे पांघरूण टाकता येते.

कोविड काळात शेअर बाजार कोसळला होता. तेव्हा अनेकांनी घाबरून शेअर्स, म्युच्युअल फंड विकले होते. कुणाला हे लक्षात आलं नाही की (अगदी खात्री देता येत नसली तरी) शेअर बाजार तसेच सेन्सेक्स हा सर्वसाधारणपणे दीर्घकाळात सातत्याने वाढत असतो. नजीकच्या काळातील मथळे वाचून निर्णय होतात, शुद्ध आकड्यांच्यावर, पुराव्याच्या माहितीवर (डेटा) नव्हे.

जाहिराती या सतत आपल्या डोळ्यासमोर दिसत अथवा कानावर पडत असल्याने, एखादी गोष्ट विकत घेताना त्या जाहिरातीचीच आठवण होऊन तेच उत्पादन विकत घेतले जाते ना की त्याच्या गुणधर्माचा अभ्यास करून. आपल्याला कधी कधी त्रास होतो, चीड येते, पण तरीही त्या दाखवल्या जातात कारण त्या नाकारात्मक भावनेतही त्या लक्षात नक्की राहतात आणि याचा उत्पादन विक्रीत फायदा होतो.

आयआयटी किंवा बिट्समधून शिकणारा एखादा विद्यार्थी कॉलेज सोडून स्टार्टअप करतो आणि यशस्वी होतो. ही कहाणी ऐकून अनेकजण नोकरी-शिक्षण सोडतात. पण यशस्वी उदाहरणं मोजकीच असतात. बहुसंख्य अपयशी प्रयत्न दिसत नाहीत.

नामांकित विद्यापीठांतील विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या कोट्यवधीच्या पगाराचे आकडे पाहून, पालक आपल्या आठवीतल्या मुलालाही जेईई क्लासला घालतात. मात्र त्या मुलाचा कल, बौद्धिक क्षमता आणि पुढचं वास्तव लक्षात घेतलं जात नाही.

या सगळ्या उदाहरणांमधून एक स्पष्ट धोक्याची घंटा ऐकू येते, 'नजीकता' आणि 'महत्त्व' यात गोंधळ होण्याची शक्यता. 'ॲव्हेलेबिलिटी ह्युरिस्टिक' हे मॉडेल हा धोका टाळायला शिकवतं. आपण नजीकच्या (पण क्वचित घडणाऱ्या) घटनांवर विश्वास ठेवतो आणि दररोज जीवघेण्या ठरणान्या गोष्टी, जसं की प्रदूषण, मधुमेह, बेदरकार ड्रायव्हिंग यांकडे साफ दुर्लक्ष करतो.

मग यावर उपाय काय? थांबा आणि स्वतःला विचारा की ही गोष्ट खरंच सामान्य आहे का, की फक्त अलीकडे घडल्यामुळे लक्षात राहिली आहे? यावरील माहिती (डेटा) शोधा. भावनांपेक्षा आकड्यांवर आणि पुराव्यावर विश्वास ठेवा. काही गृहितकं (ॲझम्पशन्स) केली आहेत का ते तपासा. कारण जर असं नाही केलं, तर आपण आकाशातून कोसळणाऱ्या विमानाला घाबरू, पण आपल्याच पायाखालच्या रस्त्यातल्या खड्ड्याकडे दुर्लक्ष करू.

Availability Heuristic

Mental Models

Sakal

Marathi

Psychology

Following

Published in Desi Stack

66 followers · Last published just now

Stories related to innovation and technology in India. Also includes discovering various aspects of ancient Indian Knowledge System.

Edit profile

Written by Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

1.8K followers · 2.1K following

PhD in Geometric Modeling | Google Developer Expert (Machine Learning) | Top Writer 3x (Medium) | More at <https://www.linkedin.com/in/yogeshkulkarni/>

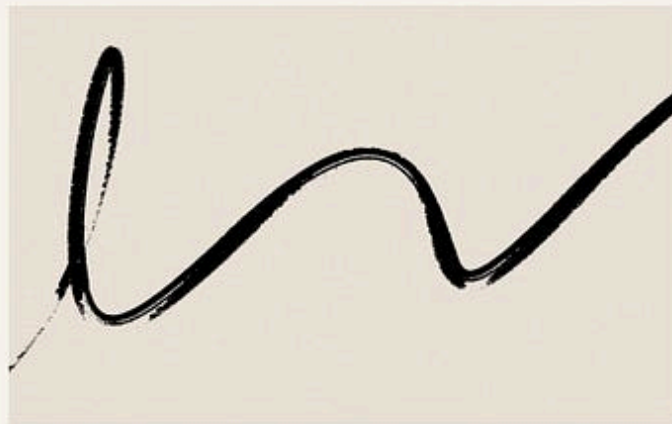
No responses yet

Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

What are your thoughts?

More from Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD) and Desi Stack

In ILLUMINATION Videos and Podcasts by Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

Core concepts of Bhagavad Gita

Based on interview of Keshava Swami by Ranveer Allahbadia

Nov 26, 2023

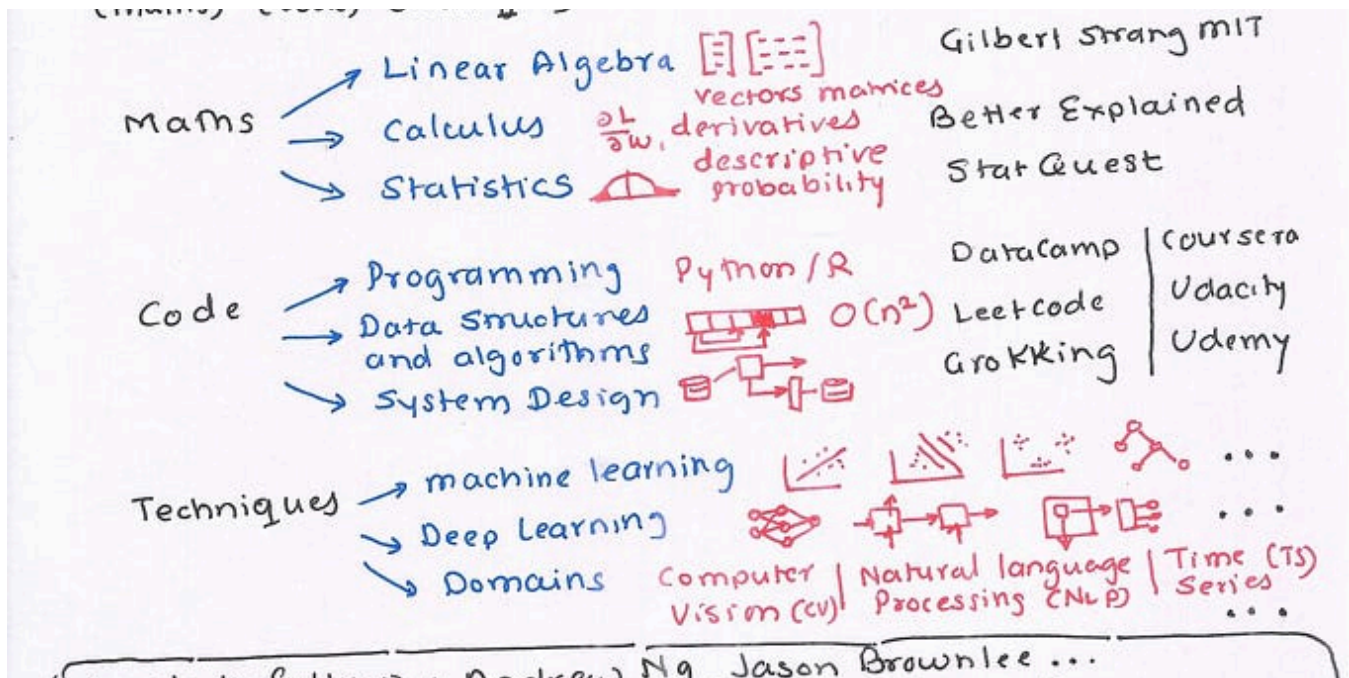

116

1

In Technology Hits by Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

Transition to Data Science

A Learning Path

Jan 14, 2023 183 1

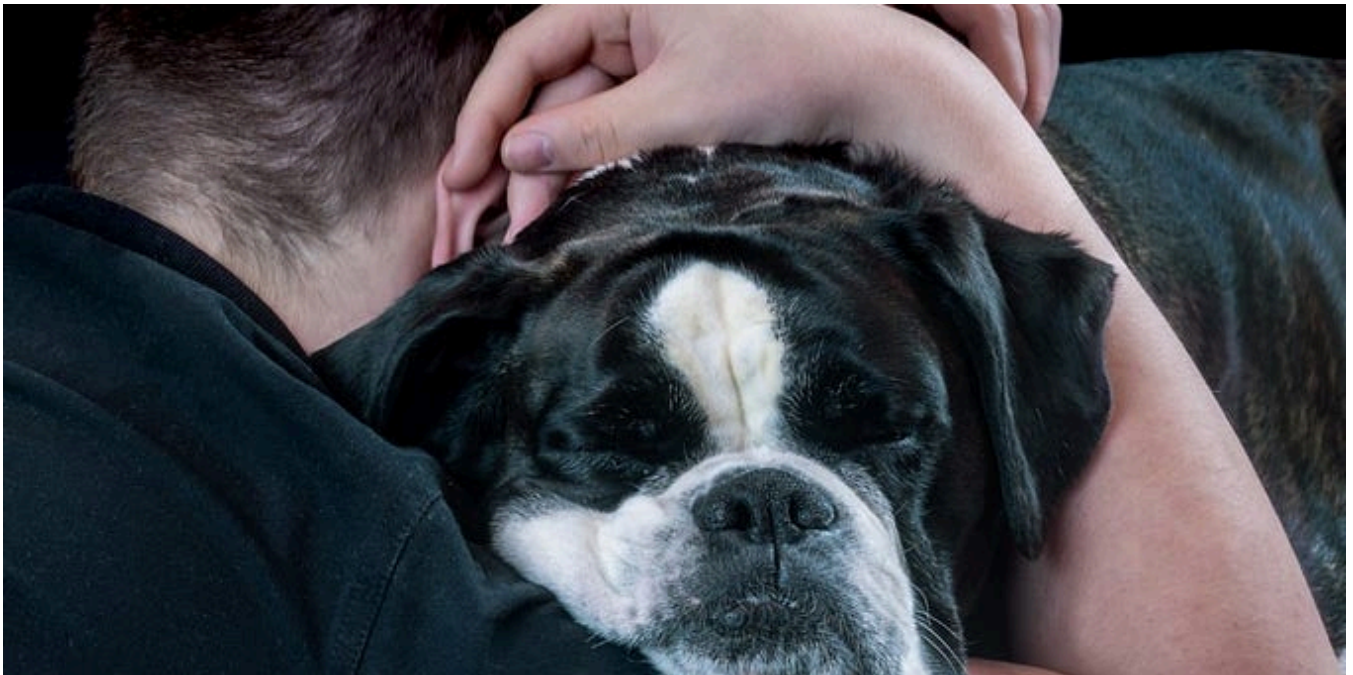
In ILLUMINATION by Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

Path to Happiness and Success

My jottings from blogs of Maria Popova

Jul 17, 2023 50

In Technology Hits by Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

Transformation by Hugging Face

Are you lost in the storm of these BERTs ie ALBERT, DistilBERT, RoBERTa etc? And these GPTs (1–2–3)? Don't understand how they work? What...

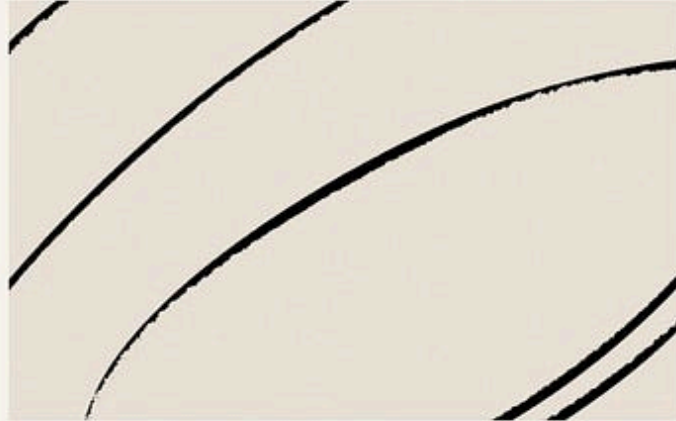
Nov 21, 2022 🖱 55

See all from Yogesh Haribhau Kulkarni (PhD)

See all from Desi Stack

Recommended from Medium

M In The Medium Blog by The Medium Newsletter

How to rebuild your social life

The danger of chronic stress + the unexpected benefits of adopting goats (Issue #377)

4d ago 1.2K 21

 In Predict by iswarya writes

GPT-5 Is Coming in July 2025—And Everything Will Change

“It’s wild watching people use ChatGPT... knowing what’s coming.” —OpenAI insider

★ Jul 8 🖱 8.4K 💬 269

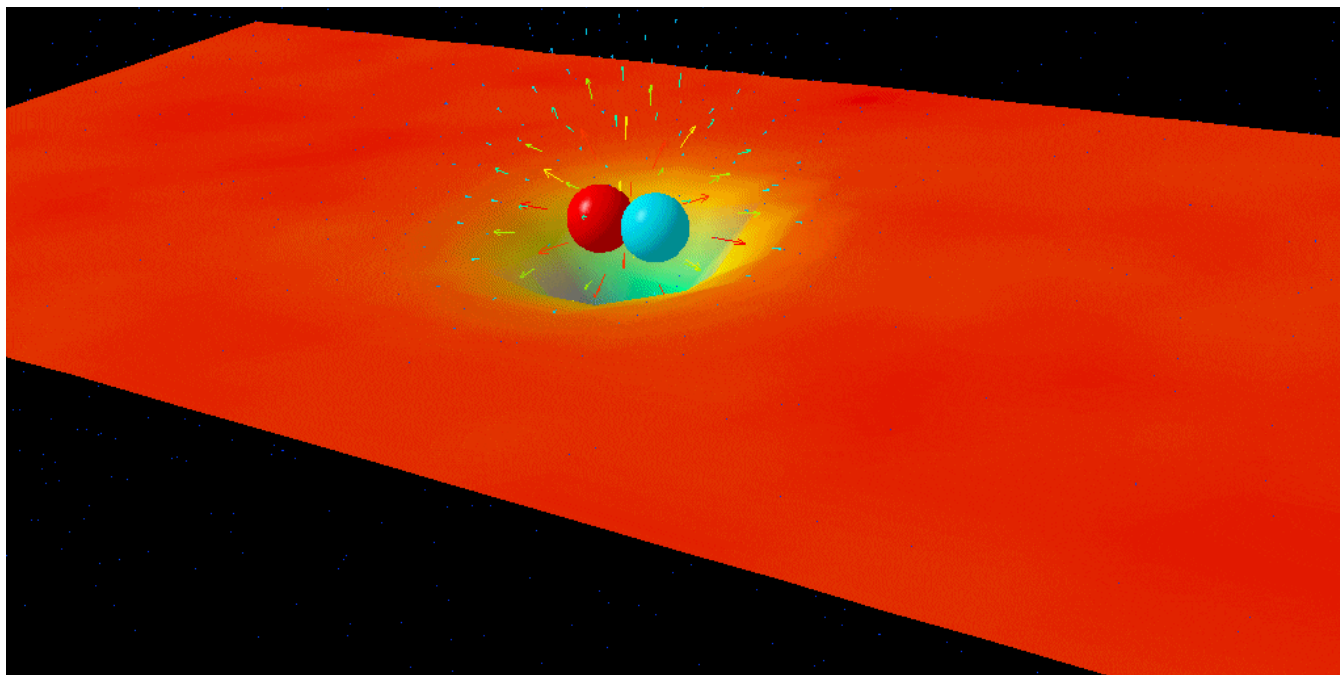

 Sohail Saifi

Why Japanese Developers Write Code Completely Differently (And Why It Works Better)

I’ve been studying Japanese software development practices for the past three years, and what I discovered completely changed how I think...

★ 4d ago 🖱 3.9K 💬 122

In Starts With A Bang! by Ethan Siegel

Ask Ethan: Can we fix the worst prediction in all of science?

The measured value of the cosmological constant is 120 orders of magnitude smaller than what's predicted. How can this paradox be resolved?

★ 3d ago 🖱 506 💬 8

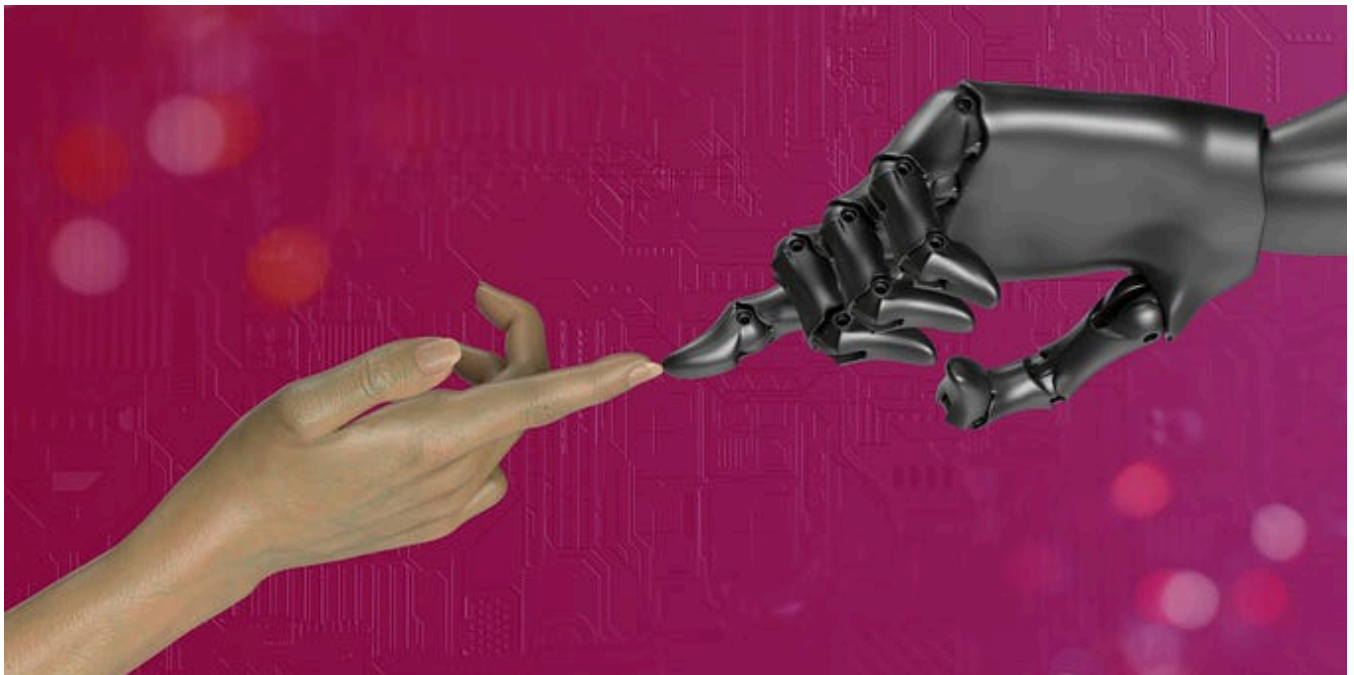

In ILLUMINATION by Lily Wright, RDN

I Felt 10 Years Younger by Quitting This One Ingredient—In Just 28 day

It's in almost everything, and it was accelerating my aging.

★ Jul 10 🖱 7.9K 💬 161

 In AWS in Plain English by Sandesh | DevOps | AWS | K8

AWS Laid Off 40% of Its DevOps Staff—What They're Using Instead Will Shock You

- By Sandesh (5 + Years of DevOps | CI/CD | AWS | k8 | DevSecOps)

★ Jul 11 🖱 1.1K 💬 212

See more recommendations